

Hoge bomen

*Vooroordelen over
Maarten Luther*

MARTIN LUTHER

vangen veel wind

Al in zijn eigen tijd werd Maarten Luther door medestanders als een afgezant van God vereerd en door tegenstanders als een ketter verguisd. Critici en tegenstanders van de hervormer werden eeuwenlang sterk beïnvloed door het negatieve beeld dat Johannes Cochlaeus (gestorven in 1552) van Luther geschetst had. Maar Luther werd ook bestreden door de marxisten, als antisemiet afgeschilderd en opgeëist door de conservatieven.

Friedrich Schillers uitspraak, die bedoeld was voor de veldheer Wallenstein, was ook op Luther van toepassing: “*Von der Partei- en Gunst und Haß verwirrt, schwankt sein Charakterbild in der Geschichte.*” (Door de genegenheid van bewonderaars enerzijds en door de haat van vijanden anderzijds, varieert het beeld van zijn karakter in de geschiedenis.) Desondanks of juist daarom werd Luther een wereldhistorische gigant. In het jaarlijks uitgebrachte *Lutherjahrbuch* worden alleen al voor 2010 een kleine duizend aan Luther gewijde boeken en artikelen opgesomd. In Nederland bestaan vooroordelen over deze grote reformator.

Luther wijst de weg

In 1925 kondigde Erich Brandenburg, een van de toen spraakmakende Duitse historici, de verschijning aan van een reeks boeken onder de titel *Deutsche Führer*. In zijn inleiding tot die reeks sprak hij de hoop en verwachting uit dat het Duitse volk na de Eerste Wereldoorlog door hard te werken weer wist op te bouwen wat in de oorlog vernietigd was. Daar was wel moed voor nodig. Grote Duitsers uit het verleden moesten de weg wijzen. Brandenburg wilde een aantal biografieën uitgeven van dergelijke grootheden. De ‘helden uit de tijd van de volksverhuizing’, Karel de Grote en de keizers uit de Middeleeuwen, stonden volgens Brandenburg te ver af van de eigen tijd. Daarom moest Martin Luther de eerste zijn, gevolgd door de Grote Keurvorst, Maria Theresia, Frederik de Grote, Freiherr vom Stein en Otto von Bismarck. Voor lezers van de eenentwintigste eeuw komt de reformator Luther hier in een zeer bijzonder gezelschap terecht. De keuze van de uitgeverij was ook al veelzeggend: *Der Flamberg*, de naam van het zwaard dat met twee handen moet worden gehanteerd.

Het zal niemand verbazen dat Erich Brandenburg in 1933 de verkiezing van Adolf Hitler tot kanselier van Duitsland heeft toegejuicht. Het boek *De jonge Luther* van Heinrich Boehmer, dat volgens het plan van Brandenburg de Duitsers de weg naar een toekomst moest wijzen, is een volstrekt degelijk en politiek neutraal theologisch boek. Het werd alleen door het woord vooraf tot een politiek instrument gemaakt. Het frontispice laat Luther zien in zijn monnikenhabijt, hij wijst op de bijbel, de Heilige Geest zweeft als een duif boven hem, zijn hoofd is omgeven door een aureool. Wie dit beeld van Luther ziet met de inleiding van Brandenburg in zijn achterhoofd, zal in de verleiding kunnen komen Luther te zien als een werktuig van de *Vorsehung*, het woord dat Adolf Hitler later gebruikte voor God.

Het draait bij deze afbeelding om een houtsnede van Hans Baldung Grien uit 1521. Baldung wilde laten zien dat Luther door studie van de bijbel door God zelf verlicht werd, zonder tussenkomst van heiligen of van de kerk. Luther was volgens Baldung door God zelf gezonden. De pauselijke gezant Alean-der heeft dan ook begrijpelijkerwijs bezwaar gemaakt tegen deze afbeelding.

Toch een herdruk

Hetzelfde degelijke theologische boek van Boehmer werd in 1951 herdrukt. De inleiding van Brandenburg verviel uiteraard. Het nawoord van de befaamde kerkhistoricus Heinrich Bornkamm zag af van politieke bijbedoelingen afgezien misschien van het zinnetje: “Nergens klopte het hart van de auteur Boehmer zo intens als in deze geschiedenis van de ziel van Luther en in deze diepe vernieuwing van het Duitse wezen.” Het boekomslag was dan ook veel bescheidener, ►

Christoph Burger is kerkhistoricus en was van 1990 tot 2010 als hoogleraar verbonden aan de Faculteit der Godgeleerdheid aan de Vrije Universiteit Amsterdam.

Het standbeeld van Luther voor de Frauenkirche in Dresden.
Foto: Corbis

een gravure van Lucas Cranach de Oudere uit 1521. Dit beeld laat Luther als monnik zien, zonder aanspraak te maken op invloed van de Heilige Geest.

Luthers boodschap voor zijn vaderland was dat hij (en anderen) de kern van het evangelie beklemtoond hadden. Hij vergeleek het aanbod, Gods woord goed te begrijpen, met een stortregen, kort maar krachtig. Dat is wel wat anders dan wat Brandenburg na de Eerste Wereldoorlog en Bornkamm na de Tweede Wereldoorlog over Luthers betekenis voor Duitsland hebben geschreven.

De naaste medewerker van Karl Marx, Friedrich Engels, heeft Luther een 'Fürstenknecht' genoemd. Luther had immers, omdat de bisschoppen niet mee wilden werken aan de reformatie van de kerk die hem voor ogen stond, de vorsten opgeroepen als 'noodbisschoppen' op te treden. Sommige heersers hebben daarvan in de volgende eeuwen behoorlijk misbruik gemaakt. Zij integreerden de Lutherse landskerken in hun eigen bestuursapparaat en misbruikten de predikanten om het volk te indoctrineren. De vraag is of het misbruik toegerekend mag worden aan Luther. Hoe kon hij weten dat zijn verzoek om hulp door de vorsten zo verdraaid zou worden? Is een auteur verantwoordelijk voor wat latere generaties in zijn geschriften willen lezen?

Luther zelf had goede ervaringen met de drie opeenvolgende keurvorsten van Saksen die gedurende zijn leven heersten. Volgens hem waren vorsten door God alleen ingezet om goed voor hun onderdanen te zorgen, maar Luther was niet zo naïef te denken dat vorsten aan dit ideaal zouden voldoen. Hij had immers geschreven dat hij zo weinig vorsten in de hemelse heerlijkheid verwachtte te vinden 'als het kostbare vlees van wild in de keuken van arme mensen'. Luther was wel kritisch in zijn oordeel over heersers.

Kort voor de *Wende* van 1989 hebben ook socialistische historici in de Duitse Democratische Republiek voorzichtig een ommekeer gemaakt in hun waardering voor Luther en hem naast zijn tegenstander Thomas Müntzer laten gelden als een van de woordvoerders van de zogenaamde 'vroegburgerlijke revolutie'. In 1520 schreef Luther het geschrift *Van de vrijheid van een christenmens*. Een van de belangrijkste zinnen helemaal aan het begin luidt: "Een christenmens is een vrije heer over alles en aan niemand onderdaan." Luther bedoelde te zeggen: door geloof, geïnterpreteerd als vast

vertrouwen in God, is een christen innerlijk vrij. Hiermee bedoelde Luther geen politieke vrijheid in die zin dat hij het feodale stelsel van zijn tijd afkeurde. In Luthers geschrift volgde direct daarna de zin: "Een christenmens is een dienstbaar knecht en iedereen onderdaan." De zin hiervan is: juist door zijn vrijheid is een christen verplicht tot liefde jegens de mede-

'Naast zijn bijbelvertaling en zijn gedrukte geschriften werd Luther eveneens bekend door vijfenveertig liedteksten'

mens. Daarom accepteert een christen de grenzen van zijn eigen vrijheid. Sommige boeren interpreteerden Luthers ideeën over vrijheid als ondersteuning van hun gevecht tegen de afschaffing van het Germaanse gewoonterecht, tegen de invoering van het Romeinse recht en tegen lijfeigenschap. Luther sprak dat tegen, maar toen hij in een nawoord getiteld *Ook tegen de roofzuchtige rotten van de andere boeren* felle woorden gebruikte, terwijl tegelijkertijd de legers van de vorsten de opstandige boeren massaal aflachtten, werden hem deze harde woorden zeer kwalijk genomen. Er werd in het moderne onderzoek beweerd dat de Lutherse reformatie daardoor onder de boeren iedere geloofwaardigheid verloren zou hebben. Maar dit kon natuurlijk niet worden aangetoond.

Luther over de joden

Toen Luther veertig jaar oud was, in 1523, schreef hij een geschrift getiteld *Dat Jezus Christus een geboren jood was*. Hij wierp zijn medechristenen voor de voeten dat zij zo wreed met de joden omgingen, dat ze niet verbaasd moesten zijn dat slechts weinig joden christelijk wilden worden. Maar in de loop van zijn leven veranderde deze houding. Steeds meer was Luther teleurgesteld in de joden omdat zij Jezus van Nazareth niet als de verwachte Messias wilden erkennen en geen christenen wilden worden. Luther zocht niet langer de schuld bij de ongeloofwaardige houding van de christenen en gedreven door zijn teleurstelling schreef hij in zijn laatste levensjaren *Van de joden en hun leugens* (1543) en *Vermaning tegen de joden* (1546). In deze late geschriften pleitte Luther er bijvoorbeeld voor de jonge, krachtige joden een spade in de hand te drukken en ze te doen werken 'in het zweet van hun neuzen'. Met dit pleidooi speelde Luther

in op de bij velen aanwezige haat tegen joden die als woekeraars werden gezien. Hij ging voorbij aan het kerkelijke verbod voor christenen om voor het uitlenen van geld rente te vragen. Joden hadden vaak wel geld tegen rente uitgeleend en werden vervolgens door de schuldenaren gehaat, terecht of onterecht, omdat de christelijke schuldenaren de rente te hoog vonden en zich afgeperst voelden. Het feit dat de nationaalsocialistische agitator Julius Streicher bij zijn proces in Neurenberg 1945 naar Luther verwees, heeft de goede naam van Luther veel kwaad gedaan. Maar Luthers religieus gemotiveerde uitingen zijn geen racistisch antisemitisme. Er leidt geen directe lijn van Luther naar Hitler, ook al werd dat na het verschijnen van het boek van William Shirer *The rise and fall of the Third Reich* wel beweerd.

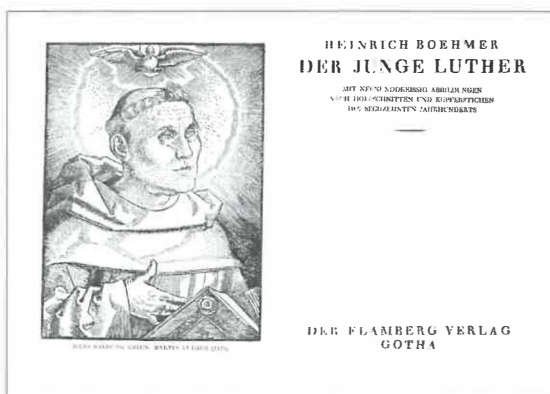
De kern van Luthers boodschap in zijn eigen woorden is rechtvaardiging van de goddeloze,

Christus de enige middelaar, er is geen behoefte aan andere. Omdat Luther er rotsvast van overtuigd was dat Jezus Christus de enige middelaar was tussen God en mensen, keurde hij de belangrijke rol af die de kerk van zijn tijd Maria, de moeder van Jezus, de heiligen en de geestelijkheid toekende. In de loop der eeuwen had de verering van Maria zich zeer sterk ontwikkeld. Maria werd vereerd als de koningin der hemelen en als moeder der barmhartigheid. Zij had in de verering van het volk een plaats naast haar Zoon verkregen. Luther zag haar wel als een heel bijzondere vrouw, maar toch vooral als een christen die genade van God ontvangen heeft. Heiligen noemde hij ook wel heilig, maar voor hem mochten ze alleen maar 'voorspraak' doen bij God, ze staan naast de gewone christenen. De rol van de kerkelijke hiërarchie bracht hij terug tot verkondiging van het evangelie en de uitreiking van de sacramenten.

Hetzelfde wetenschappelijk voortreffelijke boek werd meerdere keren uitgegeven en van afbeeldingen van Luther voorzien. Links een uitgave van het boek uit 1925. De houtsnede van Luther met een duif is van de kunstenaar Hans Baldung Grien (1521). Rechts een latere druk van het boek. De houtsnede van Luther als bedelmonnik is van Lucas Cranach de Oudere (1520). Beide houtsneden zijn in het bezit van de Lutherhalle Wittenberg.

Verder lezen

- (Martin Luther) *Luthers geistliche Lieder und Kirchengesänge*. Vollständige Neuedition (...) bearbeitet von Markus Jenny, Köln / Wien (Böhlau Verlag) 1985, IX en 389 pp.
- Eberhard Jüngel, *Zur Freiheit eines Christenmenschen. Eine Erinnerung an Luthers Schrift*, München (Kaiser-Verlag) 1978, 119 pp.
- Hans-Martin Kirn, 'Luther als wegbereider van Hitler? Over zin en onzin van een oude stelling', in: *In de Marge. Tijdschrift voor levensbeschouwing en wetenschap*, 16, 2007, pp. 42 – 48.
- Bernhard Lohse, *Luthers Theologie in ihrer historischen Entwicklung und in ihrem systematischen Zusammenhang*, Göttingen (Vandenhoeck & Ruprecht) 1995, 378 pp. In het Engels: *Martin Luther's Theology. Its Historical and Systematic Development*, translated and edited by Roy A. Harrisville, Edinburgh (T & T Clark) 1999, XIV en 393 pp.
- Heiko A. Oberman, *Wurzeln des Antisemitismus. Christenangst und Judenplage im Zeitalter von Humanismus und Reformation*, Berlin (Severin und Siedler) 1981, 218 pp.
- Heiko A. Oberman, *Luther. Mens tussen God en Duivel*, Kampen (Kok) 1988, 356 pp.
- William L. Shirer, *The rise and fall of the Third Reich. A history of Nazi Germany*, New York (Simon and Schuster), 1960, XII en 1245 pp.
- Rainer Vinke, ed., *Lutherforschung im 20. Jahrhundert. Rückblick – Bilanz – Ausblick*, Mainz (Philipp von Zabern) 2004, IX en 290 pp.

Liedteksten van Luther

Naast zijn bijbelvertaling en zijn gedrukte geschriften werd Luther eveneens bekend door vijfenveertig liedteksten. Vele daarvan worden nu nog gezongen, ook buiten het Duitse taalgebied. Het Nederlandse *Liedboek voor de Kerken* uit 1973 bevat bijvoorbeeld achttien vertaalde liedteksten van Luthers hand. Zelfs in liedteksten, die in zeer begrijpelijke taal geschreven waren, kon Luther zijn opvatting van de verlossing door Jezus Christus duidelijk maken. Door sommige liedteksten propageerde hij de reformatorische boodschap. Hij vertaalde Latijnse liedteksten en voegde verzen toe, bijvoorbeeld in *Midden in het leven zijn wij door de dood omvangen*. Luther schreef vanaf 1523 ook psalmliederen zoals *Aus tiefer Not schrei ich zu dir*, naar psalm 130. Voor deze tekst componeerde hij ook de melodie. Al in 1524 verscheen een liedboek met acht liederen waarvan vier liedteksten van de hand van Luther waren. ■

